

Sobre l'origen de Raimon Lambard, obrer de la catedral d'Urgell

Joan Duran-Porta
joan.duran@uab.cat

RESUM

L'any 1175, el bisbe i el capítol de la Seu d'Urgell encomanaven a Raimon Lambard la conclusió de les obres arquitectòniques de la catedral. A més del cèlebre text contractual, que es conserva en una còpia del segle XIII, una sèrie de documents de l'Arxiu Capitular de la Seu permeten conèixer millor el personatge i desmenteixen taxativament la procedència italiana que suposadament revela el seu cognom. Ben al contrari, Raimon sembla que pertanyia a una família autòctona procedent de la veïna localitat de Nargó. La presència d'un altre membre d'aquesta família en el capítol catedralici explicaria les afortunades condicions del seu contracte i la seva capacitat per exercir no solament de mestre d'obres, sinó, especialment, com a obrer o gestor econòmic de la campanya arquitectònica.

Paraules clau:
arquitectura romànica, Raimon Lambard, catedral, Seu d'Urgell.

ABSTRACT

On the origin of Raimon Lambard, operarius of the cathedral of Urgell

In 1175, the bishop and the chapter of La Seu d'Urgell entrusted to Raimon Lambard the completion of the architectonic works in the cathedral. Together with the renowned contract, known thanks to a copy from the 13th century, several documents from the Chapter Archive of La Seu allow us to deepen our knowledge of the personage, and to deny his generally admitted Italian origin. Actually, Raimon seems to belong to a local family, maybe from a nearby village called Nargó. Another member of his family was probably an influential canon of the chapter, which could possibly explain Raimon's access not only to the directorship of works but also to the post of *operarius*, that is, the financial controller of the project.

Keywords:
Romanic architecture, Raimon Lambard, cathedral, Seu of Urgell

* La realització d'aquest estudi ha comptat amb el suport del Departament d'Educació i Universitats de la Generalitat de Catalunya, i del Fons Social Europeu.

1. La bibliografia dedicada específicament a la catedral urgellenca s'inicia amb el projecte de restauració de Pascual SANZ BARRERA, *Monografía y restauración de la Catedral de Seo de Urgel*, Barcelona, 1906. Un text fonamental fins fa ben poc era encara l'estudi de Josep PUIG I CADAFALCH, *Santa Maria de la Seu d'Urgell: Estudi monogràfic*, Barcelona, 1918, on hi ha gairebé una quinzena de pàgines dedicades a Raimon Lambard, i on es constata la vinculació de l'edifici amb l'àmbit italià. L'obra té la col·laboració de l'arxiver mossèn Pere PUJOL TUBAU, autor també de «La catedral de la Seo de Urgel», *Ilerda*, núm. VIII (1947), p. 43-48, breu article sense noves aportacions. Cal tenir en compte també l'article corresponent, «Santa Maria de la Seu d'Urgell», dins de la col·lecció *Catalunya Romànica* (vol. IV: *L'Alt Urgell, Andorra*), Barcelona, 1992, p. 313-362. L'aparició d'una nova monografia, magníficament il·lustrada i amb una bibliografia força detallada, afina i posa al dia el catàleg d'estudis dedicats al conjunt: Joan-Albert ADELL, Pere BESERAN, Albert SIERRA i Albert VILLARÓ, *La catedral de la Seu d'Urgell*, Manresa, 2000.

2. És a dir, l'edifici actual, els inicis de la construcció del qual se suposa que estan relacionats amb la figura del bisbe sant Ot, que ocupà la càtedra episcopal entre 1095 i 1122. La catedral d'Urgell, o més ben dit les successives catedrals, són avui encara font de vius debats històrics que converteixen la diòcesi pirinenca en una de les més interessants, per controvertides, del territori català medieval. No s'ha pogut pas provar, per exemple, on fou establert

D'entre les escasses personalitats artístiques que coneixem del romànic català, potser la de Raimon Lambard a la Seu d'Urgell és la que ha suscitat de sempre més interès a la historiografia. Sobretot, perquè se l'ha considerat un referent segur i ben documentat a l'hora de certificar els contactes entre l'arquitectura catalana i la del nord d'Itàlia en els segles de l'edat mitjana plena, contactes en el marc dels quals la catedral de la Seu representaria un particular i molt tardà *capolavoro*¹.

El cert és que, a partir de les poques notícies que sobre aquest personatge forneixen els documents d'arxiu, i en particular gràcies al contracte per a l'obra d'acabament del temple catedralici urgellenc, la catedral dita de Sant Ot², s'ha pretès justificar dues qüestions presumiblement interrelacionades: per una banda, la relació formal i estilística de l'edifici urgellenc amb una sèrie de

el primitiu recinte episcopal, que tradicionalment es vincula al nucli de Castellciutat (Carme BATLLE, «Orígens i evolució urbana de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, núm. II, 1979, p. 147-167; Cebrià BARAUT, «El lloc de Ciutat, primitiu nucli urbà de la Seu d'Urgell, de l'època romana a la fi de l'edat mitjana», *Urgellia*, núm. VIII, 1986-1987, p. 483-492) o bé al propi establiment urbà de la Seu (Albert VILLARÓ, «Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans», *Comerc i vies de comunicació, 1000 aC-700 dC: XI Col·loqui internacional d'arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, 1998, p. 435-447), però que molt raonablement s'ha vinculat també amb la vila de Guissona (Ramon MARTÍ i Mercè VILADRICH, «Guissona, origen del bisbat d'Urgell», *El comtat*

d'Urgell, núm. 4, 2000, p. 37-66). No menys discutida és encara la coneguda acta de consagració de la catedral del 819, una clara falsificació per a la qual s'han proposat diverses adscripcions cronològiques, més o menys llunyanes: la segona meitat del segle IX (Cebrià BARAUT, «La data de l'acta de consagració de la catedral carolíngia de la seu d'Urgell», *Urgellia*, núm. VII, 1984-1985, p. 515-529), mitjan segle X (Jordi GARSABALL, «Sobre la pretesa data de dotació de la seu d'Urgell, Apunts per a una nova datació», *I Congrés de l'Església Catalana, Des dels orígens fins ara*, Solsona, 1993, vol. I, p. 55-62), o encara, a inicis del segle XI, just abans de ser convenientment utilitzada pel bisbe sant Ermengol en el judici de Ponts (MARTÍ i VILADRICH, 2000).

3. La major part, doncs, dels do-

models italians determinats; per l'altra, la coneguda introducció en terres catalanes de l'anomenat «primer romànic» per part d'uns suposats «mestres llombards», originaris de la vall del Po, dels quals hi hauria, amb Raimon Lambard, una confirmació anacrònica però documentalment fidedigna.

En realitat, totes dues consideracions són prou discutibles, i sobre totes dues hi haurem de tornar, breument, més endavant. Tanmateix, l'objectiu primordial d'aquestes línies és ampliar els coneixements que tenim sobre la figura de Raimon Lambard i sobre la tasca directora que aquest exercí en les obres realitzades a finals de segle XII a la catedral de la Seu. Tal cosa és avui factible gràcies a la diligent publicació de la documentació de l'Arxiu Capitular de la Seu, duta a terme per Cebrià Baraut en lliuraments successius de la revista *Urgellia*³. Els pergamins conservats, alguns dels quals certament ja ben coneguts, subministren tota

documentació que utilitzo en el present estudi provenen de l'edició de BARAUT: «Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, núm. IX, 1988-1989, p. 7-312; «Els documents, dels anys 1151-1190, de l'Arxiu Capitular d'Urgell», *Urgellia*, núm. X, 1990-1991, p. 7-349, i «Els documents, dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capitular d'Urgell», *Urgellia*, núm. XI, 1992-1993, p. 7-160.

4. L'esmentada nova monografia sobre la catedral (ADELL, BESERAN, SIERRA i VILLARÓ, 2000) dedica un breu però molt profitós capítol a la figura de Raimon Lambard; el capítol, que no va signat, és atribuït, en les pàgines introductòries, a Joan-Albert Adell, si bé la responsabilitat del contingut és explícitament

compartida. S'hi esmenta (i s'hi reproduïx fotogràficament) no només el famós contracte, sinó també el document de l'any 1187 que permet identificar Raimon Lambard amb un personatge procedent de la vila de Nargó. Vegeu *infra*.

5. Conservat a l'Arxiu Capitular d'Urgell, en el cartulari de la catedral (*Liber Dotaliorum Ecclesiae Urgelensis*, I, foli 250v., doc. 862), el text fou publicat inicialment per Jaume VILLANUEVA dins el volum IX del *Viaje literario a las iglesias de España* (Madrid, 1821), apèndix, doc. 29, p. 298-300. Des d'aleshores, ha estat reproduït en nombroses ocasions: per exemple, en l'estudi esmentat de PUIG I CADAFALCH, 1918, p. 44; o entre d'altres, més recentment, per BARAUT, 1990-1991, doc. 1690, p. 214-215. Se'n pot

una sèrie de notícies que, directament o indirecta, permeten realitzar un acostament més profund al personatge i resolen, potser definitivament, algunes incògnites sobre la seva procedència i sobre la seves específiques atribucions professionals⁴.

La peça documental bàsica per conèixer la figura de Raimon Lambard és indiscutiblement el contracte pel qual, l'any 1175, quedava establert el seu servei al capítol de la catedral urgellenca. El text, que es conserva només en una còpia del segle XIII, ha estat convenientment reproduït i analitzat en diverses ocasions⁵. El bisbe Arnau de Preixens i els canonges contracten Raimon per un període de set anys per tal d'acomplir una sèrie de treballs ben concrets que, en principi, haurien de comportar la conclusió de l'edifici:

[...] sine omni enganno claudas nobis ecclesiam totam et leves clocearia sive campanilia unum filum super omnia voltas et facias ipsum cugul bene et deceter cum omnibus sibi pertinentibus⁶.

Queda clar que l'obra de la catedral era, en aquesta data, pendent de finalització, i que la contractació de Raimon pretenia especialment de concloure'n les parts altes. Per dur a terme la feina, consta explícitament en el text, aquest pot disposar de quatre «lambardos» a més d'ell mateix, i encara, si això no fos prou, de tants «cementarios» com fossin necessaris durant el període de temps convingut.

La neta distinció entre «lambardos» i «cementarios» implica l'existència de dues condicions laborals distintes, la primera jeràrquicament superior. Apareix aquí el problema terminològic fonamental del text, i una qüestió d'ampli abast en tota la tradició historiogràfica catalana sobre arquitectura romànica, com és la identificació del mot *lambard* (o les

seves variants: *lombard*, *llombard*...) amb la professió arquitectònica i, concretament, amb la categoria de mestre d'obres o amb la de simple picapedrer⁷. Deixo per a una mica més endavant una disquisició més àmplia pel que fa al cas, però cal dir d'entrada que la identitat terminològica és perfectament documentada en època medieval, i probablement no exclusiva de l'àmbit territorial català.

En qualsevol cas, el doble ús del mateix terme com a presumpte cognom⁸ de Raimon i com a substantiu amb l'esmentat valor de constructor, indica força clarament que no ha estat utilitzat, almenys en el document de què tractem, com a gentilici antroponimitzat o com a manera d'indicar l'origen geogràfic del personatge⁹.

Del text del contracte, en resulten tan interessants o més d'altres disposicions, especialment aquelles que fan referència a les atribucions i a les capacitats de Raimon. En aquest sentit, s'indica que aquest podrà disposar de tots els béns i rendes que la canònica té expressament destinats per a l'obra de la catedral, els quals són perfectament explícits: propietats mobles i immobles, masos, alous, vinyes, censos, oblacions, almoines...¹⁰. Com s'ha recalcat a bastament, això converteix Raimon, més que no pas en arquitecte (o en tot cas, al mateix temps), en un «operari» o obrer catedralici, càrrec perfectament reconegut en la documentació de l'època¹¹. La seva responsabilitat no es redueix a la gestió financera de les possibles empreses constructives o de manteniment estructural del temple, sinó que en general inclou també la conservació i el renovament del material litúrgic, objectes i vestidures¹². No obstant això, l'obrer és, en efecte, també el gestor econòmic de l'edificació del temple catedralici o de qualsevol altra estructura del conjunt episcopal, i així en certa manera cal considerar-lo el superior directe del propi mestre d'obres¹³; en el cas de Raimon, sembla efectivament que totes dues

tificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII, Valladolid, 1995, i en particular els articles centrats en l'àmbit català de Michel ZIMMERMAN («Les débuts de la "révolution antroponymique" en Catalogne, x^e-xiie siècles», p. 351-369) i Lluís TO I FIGUERAS («Antroponimia de los condados catalanes, Barcelona, Girona y Osona, siglos x-xii», p. 371-394).

9. L'origen italià de Raimon ja fou posat en dubte per Josep GUDIOL I CUNILL a: «Quelcom sobre els lambarts», *Revista de la Associació artístic-arqueològica barcelonesa*, any 14, vol. 6, núm. 62/II, 1906, p. 329-335. No obstant l'evidència, la historiografia continua encara avui mantenint el dubte, a l'empara de la tradició crítica sobre els «mestres llombards» del primer romànic, i de la relació estilística de certs elements de la catedral urgellenca amb esquemes italians. Un breu estat de la qüestió el trobareu a: Joan-Albert ADELL, «Arquitectura religiosa», *Catalunya Romànica*, vol. XXVIII, Barcelona, 1998, en esp. p. 64-65. No sorprèn pas que la crítica italiana en sigui especialment partidària: Aldo CASTELLANO, «I costruttori lombardi nel Medioevo. Dall'espansione internazionale al declino», *Costruire in Lombardia. Aspetti e problemi di storia edilizia*, Milà, 1983, p. 13-56, en esp. p. 46.

10. «[...] commendo tibi Raimundo Lambardo opus beate Marie cum omnibus rebus tam mobiliis cum immobiliis, scilicet mansos, alodia, vineas, census et cum oblationibus oppressionum et penitenciarum et cum elemosinis fidelium et cum nummis clericorum [...]» (BARAUT, 1990-1991, doc. 1690, p. 214).

11. Ja el propi Villanueva, en efecte, no dubta a qualificar de tal manera Raimon (VILLANUEVA, 1821, p. 191 i s.). Per altra banda, és convenient utilitzar el terme *obrer*, en comptes d'una traducció més directa del llatí, també possible, en *operari*, perquè serà aquest el substantiu emprat en èpoques més tardanes, quan la documentació s'expressi ja en català.

12. Una reflexió sobre la multiplicitat de funcions de l'obra catedralícia (*opus*) en el tombant dels segles XII i XIII, a: Robert BRANNER, «Fabrica, opus and the Dating of Mediaeval Monuments», *Gesta*, vol. 15, núm. 1-2, 1976, p. 27-30. Queda clar i ben documentat, en aquest breu estudi realitzat a partir de la documentació del cartulari de la catedral de Bourges, que no sempre l'esment d'un obrer catedralici (o de donacions a la *fabrica* o *opus*) ha de relacionar-se amb el desenvolupament de projectes arquitectònics.

13. Sobre la distinció entre *obrer* i *mestre d'obres*, i inclouent-hi aquest cas paradigmàtic de Raimon Lambard, vegeu: Marcel DURLIAT, «Les chantiers de construction des églises

trobar una traducció castellana a: Joaquín YARZA i altres (eds.), *Arte Medieval II: Románico y Gótico* (col·lecció Fuentes y Documentos para la Historia del Arte), Barcelona, 1982, p. 90-92.

6. BARAUT, 1990-1991, doc. 1690, p. 215.

7. No tinc pas la pretensió, en el present estudi, d'aprofundir la sovint difusa terminologia aplicada durant l'edat mitjana als oficis arquitectònics. Aquesta vegada he distingit clarament entre mestre d'obres i picapedrer, però en d'altres parts del text em permeto certa flexibilitat, i així puc utilitzar el terme *constructor* com a sinònim genèric de tots dos. Per altra banda, la bibliografia sobre terminologia arquitectònica medieval és notablement abundant. Vegeu l'estudi clàssic de

Nikolaus PEVSNER, «The Term "Architect" in the Middle Ages», *Speculum*, vol. 17/4, 1942, p. 549-562. També, entre d'altres, les referències de: Marcel AUBERT, «La construction au Moyen Age», *Bulletin Monumental*, tom 119/III, 1961, p. 181-209, i tom 119/4, 1961, p. 298-323; o Pierre DU COLOMBIER, *Les chantiers des cathédrales, ouvriers-architectes-sculpteurs*, París, 1973. Per a Catalunya, cal recordar, si més no, l'estudi d'un dels col·laboradors de Puig i Cadafalch a principis del segle XX, Antoni de FALGUERA, «Els constructors de les obres romàniques a Catalunya», *Empori*, vol. 1, 1907, p. 129-142; així com, recentment, la panoràmica de Francesc FITÉ, «Sobre els mestres d'obra i la construcció medieval a Catalunya (primera part: l'època romànica)», *L'Artista-Artesa*

Medieval a la Corona d'Aragó (Joaquín Yarza i Francesc Fité, eds.), Lleida, 1999, p. 211-238. Encara, genèricament per a l'àmbit hispànic, vegeu també l'article de Pedro Luis HUERTA, «Los artifices materiales de la construcción románica: oficios y funciones», *Los protagonistas de la obra románica*, Aguilar de Campoo, 2004, p. 121-149.

8. En realitat, difícilment podem considerar aquí el mot *Lambard* com un autèntic cognom; com es demostrarà, més aviat sembla un simple apel·latiu d'ofici. D'altra banda, tot i que, per tradició historiogràfica, hi mantinc l'ús de la majúscula, és ben evident que aquesta no apareix pas en el text contractual, de manera que caldria transcriure «Raimon lambard» i prou. La dada no és tan important en si mateixa, atesa

la variabilitat de l'escriptura de l'època, on, de fet, els veritables cognoms tampoc no duen necessàriament majúscula inicial. En referència a aquesta qüestió: Monique BOURIN, «La escritura del nombre propio y la aparición de una antroponimización de muchos elementos en Europa occidental (siglos XI y XII)», *El nombre propio. Su escritura y significado a través de la historia en diferentes culturas* (Anne-Marie Christine, comp.), Barcelona, 2001, 1998, p. 193-212, en esp. p. 209-210. Per altra part, és de sobres coneguda la complexitat de l'antroponímia medieval, i especialment el procés de formació del doble antroponím (nom + cognom). Sobre aquest tema, vegeu especialment l'obra col·lectiva coordinada per Pascual MARTÍNEZ SOPENA, *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de iden-*

romanes», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, núm. xxvi, 1995, p. 9-25 (en esp. p. 20). Un exemple concret d'aquest distinció, en territori català però ja en època gòtica, es veu clarament en el repertori de notícies sobre la construcció de la seu de Barcelona recollides i analitzades per Francesc de CARRERAS I CANDI, «Les obres de la catedral de Barcelona», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VII, 1913-1914, p. 22-30, 128-136, 302-317 i 510-515. És interessant de remarcar que també en aquesta ocasió el càrrec s'exerceix de manera temporal, com sembla ser norma: «Tots los treballs corrien a càrrec de dos obrers majors canonges, renovables cada dos anys» (p. 25).

14. Casos semblants de l'època no són tan clars respecte d'aquesta dualitat de tasques. Així, per exemple, a Saint-Sernin de Tolosa hi ha documentat un obrer laic, Raymond Gayrard, però sobre el qual hi ha raonablement dubtes que exercís alhora d'arquitecte: Élianne VERGNOLLE, *L'art roman en France*, París, 2003, 1994, p. 40. Un cas a la inversa és el del mestre d'obres de la seu vella de Lleida, Pere de Coma o de Ça Coma, de qui sabem que l'any 1193 ingressa a la comunitat canònica lleidatana; tanmateix, no sembla pas mai assumir el càrrec d'obrer catedralici, dignitat que correspon aleshores al ben documentat canonge Berenguer Opiç. Sobre aquesta qüestió, vegeu en particular Isidro G. BANGO, «La catedral de Lleida: De la actualització de una vella tipologia templària, conservadurismos y manierismos de su fábrica», *Congrés de la Seu Vella de Lleida, Actes*, Lleida, 1991, p. 29-37, i en esp. p. 30-31. Amb anterioritat, havia analitzat el tema Josep LLADONOSA, «Santa Maria l'Antiga i la primitiva canonja de Lleida (1149-1278)», *Miscel·lània Històrica Catalana, Homenatge al P. Jaume Finestres*, Abadia de Poblet, 1970, p. 85-136, en esp. p. 116-118 i 127 (transcripció del document d'ingrés a la canònica). No puc deixar d'apuntar, en fi, que també (!) a Pere de Coma s'ha pretès de vegades d'atribuir un origen llobard, vinculant el seu cognom a la ciutat de Como. Ja Lladonosa ho nega taxativament, amb tota la raó del món.

15. Com és sabut, l'enfrontament entre el bisbat i els vescomtes de Castellbò, els més poderosos senyors laics de l'entorn de la Seu (la residència oficial dels comtes era Balaguer), arribà al punt culminant a finals del segle XII, amb l'atac a la ciutat per part de les hosts vescomtals, amb l'ajuda dels Foix i amb la qüestió càtara com a rerefons (vegeu la nota 27). En aquest sentit, el bisbe Arnau de Preixens (1167-1195) és ben conegut pels contundents atacs

funcions han recaigut en la mateixa persona, un fet notablement singular i que ha de ser conseqüència d'una situació prou excepcional¹⁴.

Hi ha dues explicacions que hi poden ésser tingudes en compte. En primer lloc, la situació de les obres de la catedral, a falta de poc temps per ser finalitzades, i una certa pressa per concloure-les que podria derivar d'un moment especialment conflictiu de les relacions entre el bisbat i l'aristocràcia vescomtal del comtat¹⁵. Tot plegat podria implicar que, en la tria del director dels treballs constructius, hi prevalgués el pragmatisme i la rapidesa d'acció, i que es busqués, per tant, una persona propera. Per altra banda, és evident la familiaritat del bisbe i del capítol urgellenc amb el personatge, per a qui les característiques del propi text contractual sembla provar un alt nivell de confiança¹⁶. Caldria insistir sobretot en aquest segon aspecte, que considero fonamental i que sembla que es confirma, com es veurà, gràcies a la documentació analitzada.

De fet, el propi Raimon Lambard apareix esmentat en almenys quatre documents més conservats a l'Arxiu Capitular d'Urgell, la lectura dels quals, d'entrada, permet d'arrodonir una mica més la configuració de la seva personalitat i de les seves funcions en el marc del capítol de la seu¹⁷.

La primera al·lusió aparenta ser, sorprenentment, anterior al contracte. És en un document que data del mes de maig de 1174, i on apreciem Raimon ja plenament vinculat amb l'obra catedralícia¹⁸. Si no es tracta de cap confusió (en tots dos casos tractem amb còpies del segle XIII sobre originals perduts), ni tampoc d'un document fals (no ho sembla), potser caldrà pensar que Raimon ja ostentava abans el càrrec d'obrer catedralici i que el text contractual representa una simple renovació¹⁹.

que rep en diverses poesies del trobador Guillem de Berguedà, íntim amic i partidari del vescomte Arnau de Castellbò. En una cèlebre ocasió, el poeta retreu al bisbe tenir «car'a de volt e nas de serra» ('cara de marbre i nas de serra') en el que sembla ser una —divertida— al·lusió a l'escultura romànica de l'època. Vegeu l'estudi específic de Martí de RIQUER, «Las poesías de Guillem de Berguedan contra el obispo de Urgel», *Studi Medievali*, nova sèrie, núm. XVIII, 1952, p. 272-291.

16. L'afinitat de Raimon amb el capítol ja era evident a PUIG I CADAVALCH, 1918, p. 46. També ho és per als autors que signen com a VIDAL-VILASECA, que el consideren un «prohom urgellenc»: *El romànic de la Noguera*, Barcelona, 1984, p. 132. O per ADELL, BESERAN, SIERRA i VILLARÓ, 2000, que pensen que Lambard hauria estat un «home

de confiança del bisbe i dels canonges» (p. 69).

17. Tres d'aquests documents (a més del contracte de 1175) són coneguts per la historiografia, almenys des que els esmentà PUIG I CADAVALCH, 1918, p. 16-17. Els analitza també Pere BESERAN I RAMON a: «Originalitat i tradició en l'escultura monumental de la catedral de la Seu d'Urgell», *Lambard*, vol. IX, 1996, p. 49-73. Es tracta d'un interessant article que relaciona l'escultura de la Seu no només amb els tradicionalment considerats paral·lels rossellonesos, sinó també amb l'escultura tolosana i, parcialment, amb certes pautes iconogràfiques itàliques. En una àmplia introducció dedicada específicament a la figura de Raimon Lambard (p. 49-57), Beseran considera que el qualificatiu *Lambard* és un simple cognom i no implica

En qualsevol cas, aquest document de 1174 és prou interessant. Es tracta de la restitució a la catedral d'una vinya de la vall de Cerc que fins aleshores tenien B. Montanes²⁰, la seva esposa Clemença i els seus fills²¹; no es tracta només de la vinya, sinó també del cens que per aquesta pot cobrar periòdicament la seu. Emperò, l'important és que en el text se cita la figura de Raimon i que aquest hi apareix de forma prou diàfana com a responsable econòmic de la campanya arquitectònica: és efectivament «ad opera Sancte Marie et ad Raimundo Lambard» que es realitza la donació.

Pocs anys més tard trobem el qualificatiu d'obrer, ara de manera explícita, en un altre document que coneixem també gràcies a una còpia del segle XIII. En aquesta ocasió, Raimon Lambard és nomenat marmessor, juntament amb Bernat d'Urdinaut i Adalezet d'Urdinaut, en el testament d'una dona anomenada Ermengarda, la qual fa donació del seu cos i de totes les seves possessions, no pas insignificants, a la catedral urgellenca²². Encara més, es tracta d'una donació expressament vinculada a l'obra d'edificació del temple i específicament al seu obrer («Ego dono ad opera sancte Marie tunc temporis et ad operarii eiusdem ecclesie R. Lambard et successoris eius»), que —molt convenientment— és testimoni de l'escriptura i marmessor dels llegats que s'hi realitzen. No ha pas de considerar-se vana la menció als seus successors (cal entendre, és clar, els seus successors en el càrrec), perquè de les propietats de la difunta Ermengarda, situades principalment als termes d'Urdinaut i de Gardils, caldrà esperar-ne la percepció de futures bones rendes.

Una notícia un xic posterior, afortunadament conservada en un pergami original²³, sembla que proporciona, finalment, una identificació plausi-

cap consideració professional; hi argumenta l'existència del mateix cognom, desproveït de connotació semàntica, en un document de 1275. Aquesta hipòtesi no sembla pas justificada, i el mateix Beseran admet poc després que Raimon hauria utilitzat «com a cognom el nom d'una professió que, a més —i segurament no de manera casual— era la seva» (p. 55). *Ergo*, el terme té efectivament significació professional (!), com es fa evident en una simple lectura del contracte de 1175. Això no obsta per a l'existència del mateix mot com a cognom familiar, sigui al segle XIII o sigui fins i tot abans. Recentment, el mateix autor ha reiterat aquestes opinions en la conferència «Raimon Lambard i la Seu d'Urgell», dins el congrés *Els comacini i l'arquitectura romànica a Catalunya*, celebrat a Girona i Barcelona el 25 i 26 de novembre de 2005.

18. BARAUT, 1990-1991, doc. 1683, p. 209.

19. Baraut admet per al contracte tant la data de 1175 com la de 1174, però no especifica per quin motiu accepta la dubitació, ja que el text contractual (la còpia del cartulari) és perfectament clar en assenyalar l'any M^oC^oLXX^oV^o. Per altra banda, hi ha documentats diversos «R. operarius» en la documentació urgellenca anterior (vegeu, per exemple: PUIG I CADAVALCH, 1918, p. 41, nota 2), però no n'hi ha cap que es pugui identificar fàcilment amb Raimon Lambard.

20. El nom d'aquests personatges és «Montanes» o «Montanyes» segons Baraut. Puig transcriu Montaner (PUIG I CADAVALCH, 1918, p. 46).

21. «recognoscimus nos insimul quod sumus peccatores de

ble per al nostre Raimon Lambard, i n'acaba de configurar la personalitat amb certesa. La importància d'aquest document és francament notòria (i així s'ha subratllat ja anteriorment²⁴), perquè, per un costat, permet fefaentment de rebutjar la hipòtesi d'una eventual procedència nord-italiana del personatge (demostra que el terme *lambard* és sinònim de professió, i no té significació geogràfica); i, per altre, el situa en un context local, fins i tot en un context familiar, que pot explicar algunes coses.

Tractem amb una donació a la canònica de la Seu feta l'any 1187 per Arnau de Terrosa, el qual, al mateix temps, entra com a canonge en la comunitat²⁵. Raimon signa com a testimoni, però en aquest cas (i cal tenir en compte que és un document *al marge* del context de l'obra catedralícia) amb una identificació més completa: «Raimundi de Nargo lambard». S'identifica, doncs, amb una fórmula triple que inclou el nom propi i un cognom locatiu (perfectament habitual segons l'antroponímia del moment), als quals afegeix el terme que designa la seva comesa professional: *lambard*, és a dir *constructor*.

És claríssim que es tracta del mateix Raimon Lambard dels altres documents, i no pas d'algun altre personatge homònim, i el fet de tractar-se del pergami original encara reforça més aquesta conclusió²⁶. Queda, per tant, establerta la procedència local del mestre Raimon, potser ell mateix, o en tot cas la seva família, originaris de la propera vila de Nargó (avui Coll de Nargó), localitat de la qual fàcilment es troben rastres en la documentació urgellenca de l'època. I encara més, en aquesta mateixa donació de 1187 apareix al costat de Raimon, també com a testimoni, un personatge anomenat «Petri de Nargo capellani»; la temp-

tació de considerar-los vinculats familiarment és ostensible i franca. Ara ho veurem.

Abans, però, fem encara un darrer apunt sobre la trajectòria de Raimon. Cal recordar que la durada del contracte de 1175 era de set anys, i el fet que en aquest últim document de 1187 ja no s'identifiqui com a obrer catedralici sembla confirmar que en el període estipulat s'haurien realitzat les obres pactades; no s'hauria pas acabat completament l'edifici, que mai no arribà concloure's del tot, però almenys se n'hauria assegurat la clausura superior²⁷.

Una vegada finalitzat el termini contractual, doncs, sembla que Raimon hauria deixat d'ostentar el càrrec d'obrer, càrrec que, d'altra banda, no sembla que fos pas exclusiu, perquè és molt habitual la presència d'almenys dos obrers catedralicis de manera paral·lela²⁸. Tanmateix, és evident també que Raimon continuava vinculat al capítol, com d'altra banda s'havia ben especificat en el text contractual²⁹. Aquesta vinculació només acabaria amb la seva mort, que segurament cal considerar anterior a l'any 1195. Si més no, així sembla que cal interpretar una frase solta que apareix en un document datat en aquest any, concretament a la confirmació dels béns del capellà de Sant Miquel de la Seu, Ramon de Boixadera³⁰. Entre els béns de la capellania, detalladament enumerats al text, hi apareix un hort «apud Iudicium, quem tenebat Raimundus Lambard», és a dir, un hort situat a tocar del *Judici*³¹ que havia estat (i ja no era) del lambard Raimon. És factible, doncs, de pensar que Raimon hauria mort ja en aquesta data, fet que sembla confirmar-se per la desaparició total del seu nom a partir de llavors.

Recapitem breument. En base als documents analitzats fins ara, podem afirmar de moment que

28. La documentació urgellenca és pròdiga en la identificació d'obriers. La coincidència en alguns dates permet afirmar que efectivament hi podia haver dos obrers de manera coetània (potser amb tasques complementàries), com sembla que succeeix en l'època mateixa de Raimon, en què també hi ha documentats dos obrers més, primer Guillem i després Bernat (VIDAL-VILASECA, 1998, p. 119). En el període posterior a l'activitat de Raimon, també hi ha possiblement dos obrers, que li són homònims: Raimon de Covet i Raimon de Foix (BARAUT, 1990-1991, docs. 1777, 1845, 1846; BARAUT, 1992-1993, docs. 1854, 1856).

29. «Post .vii annos [...] habeam libere et quiete cibum meum dum vixero et de honore operis et avere stem in voluntate et mandamento capituli postea» (BARAUT, 1990-1991, doc. 1690, p. 214-215). Raimon, doncs, conservava la menja canònica i els beneficis derivats de l'obra (però no sembla que continués exercint el càrrec d'obrer) i restava al servei del capítol.

30. BARAUT, 1992-1993, doc. 1876, p. 43-44. Puig i Cadafalch ja utilitza aquest document per assenyalar la mort de Raimon (PUIG I CADAFALCH, 1918, p. 46). L'església de Sant Miquel era una de les tres esglésies que formaven, al segle XII, el conjunt catedralici de la Seu d'Urgell; fou enderrocada al segle XIV i substituïda per un convent dominic. No ha de ser confosa amb l'actual església de Sant Miquel, que originàriament estava sota l'advocació de sant Pere. Sobre tot plegat: Joan-Albert ADELL, «Consideracions entorn del conjunt catedralici de les esglésies d'Urgell», *Catalunya Romànica*, vol. VI (dins: «Santa Maria de la Seu d'Urgell»), Barcelona, 1992, p. 313-315.

31. Es fa difícil d'interpretar aquest terme, *Iudicium*, que sembla referir-se a un lloc concret. Apareix almenys en un document anterior, i també amb cert sentit geogràfic: el 1128 els esposos Punget i Maria venen a Guillem Gualter una vinya «in apendicione Sancte Marie Sedis in vinario de les Planes super condaminam de Iudicio» (BARAUT, 1988-1989, doc. 1394, p. 212). Ha de tractar-se, doncs, d'un indret potser dins l'àmbit mateix del conjunt catedralici (la vinya és «in apendicione Sancte Marie Sedis») tot i que afrontat amb una sèrie d'hortos i de camps («condaminam»), com, d'altra banda, és perfectament normal en el model urbà de l'època. No sé si és possible, seguint Du Cange, interpretar aquest *Judici* com un «Tribunal, locus ubi iudices sedent et iudicant» (Charles du Fresne DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, edició facsimil de l'*Edició Nova* de Léopold Favre, 1883-1887, Akademische Druck, Graz, 1954 [1610-1688], vol. IV, p. 444).

i. vinea qui est de opera Sancte Marie Sedis». Com és lògic, és impossible de saber si realment la vinya pertanyia a la catedral i havia estat usurpada, o si, com succeeix sovint, cal llegir entre línies per advertir una actuació de la pròpia Església per a augmentar les seves possessions.

22. BARAUT, 1990-1991, doc. 1730, p. 251.

23. BARAUT, 1990-1991, doc. 1822, p. 326.

24. En darrer terme per ADELL, BESERAN, SIERRA i VILLARÓ, 2000, p. 69, on es reproduïx i s'analitza detingudament la notícia. També els autors VIDAL-VILASECA en fan esment en un breu estudi dedicat al propi Raimon Lambard integrat a l'obra: *El romànic de Biscarbo* (*El romànic del temps de l'acta de consagració de la Catedral*

d'Urgell de l'any 819), *Acotacions a la «Catalunya Romànica» i a l'«Onomasticon Cataloniae»*, Barcelona, 1998, p. 118-127.

25. En certa manera, és clar, la donació d'Arnau de Terrosa forma part de l'accés a la canònica, segons una pràctica habitual de l'època consistent a fer donació de tots els béns propis per ser rebut en la comunitat i disposar-hi de manutenció i auxili espiritual (FITÉ, 1995, p. 225). De fet, el mecanisme no és pas gaire diferent d'allò que s'ha manifestat en les clàusules contractuals del propi Raimon Lambard.

26. Aquest és l'únic document original d'entre els estudiats on consta explícitament el terme *lambard*. Hi queda perfectament establerta la seva significació professional, no pas geogràfica, i de fet es tracta del document més antic conservat, en l'àmbit

català, on això pot constatar-se amb relativa seguretat.

27. La no finalització de la catedral (evident, sobretot, als campanars) podria vincular-se a la conflictiva situació política de finals del segle XII al comtat d'Urgell, en què restaven enfrontats dos bàndols, l'un dels quals estava format pel comte Ermengol VIII i el bisbat, i l'altre pels poderosos vescomtes Castellbò i els seus aliats, els comtes de Foix. Una lluita en què els desacords de tipus polític i feudal es mesclen amb el problema religiós del catarisme d'origen occità, que en certa manera defensaven els segons. És coneguda la invasió i el saqueig de la ciutat els anys 1195-1196 per part de les tropes dels Castellbò i els Foix, que va malmetre notablement la mateixa catedral, tal com explica el completíssim memorial de greuges enviat una quaran-

tena d'anys més tard pel bisbe Ponç de Vilamar a l'arquebisbe de Tarragona Pere d'Albalat, i que reproduceix Cebrià BARAUT, «L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als pariatges», *Urgellia*, núm. 11, 1992-1993, p. 225-299, apèndix, doc. 1, p. 290-298. L'afer apareix a la *Historia Albigenisium* escrita pel monjo cistercenc i —molt parcial— cronista de la croada Pierre de Vaux-de-Cernay (traducció al francès: *Histoire albigeoise*, París, 1951). Sobre el catarisme a les comarques urgellenques, vegeu també l'estudi de Cebrià BARAUT, «La presència i la repressió del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia*, núm. XII, 1994-1995, p. 487-524. Així mateix: Miquel dels Sants GROS, «Devastació d'esglésies al bisbat d'Urgell entorn el 1200», *Homenatge a mossèn Jesús Tarragona*, Lleida, 1996, p. 166-177.

32. La jurisdicció sobre el terme corresponia als Caboet fins al 1185, quan aquests entroncaren per matrimoni amb els Castellbò, i Nargó passà a formar part del territori directament controlat pels vescomtes. Vegeu el text de Maria Lluïsa CASAS i LOSCOS, s. t., *Catalunya Romànica*, vol. VI (dins «Sant Climent de Coll de Nargó»), Barcelona, 1992, p. 179-180.

33. BARAUT, 1988-1989, doc. 1255, p. 86-87.

34. BARAUT, 1988-1989, doc. 1425, p. 236-239.

35. BARAUT, 1990-1991, doc. 1621, p. 143-145. El castell de Nargó, amb els seus dominis, quedaven tanmateix per al seu fill Ermengol.

36. BARAUT, 1990-1991, doc. 1714, p. 238.

37. BARAUT, 1992-1993, doc. 1882, p. 49. Les peces robades són explícitament els objectes litúrgics d'argent de l'altar major de la catedral.

38. Per al comtat veí del Pallars, el fet ha estat demostrat per Lydia MARTÍNEZ i TEIXIDÓ, «La antroponímia nobiliària del condado del Pallars en los siglos XI y XII», *Antroponímia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII* (Pascual Martínez Sopena, coord.), Valladolid, 1995, p. 326-350, en esp. p. 338.

39. BARAUT, 1990-1991, doc. 1736, p. 254-255.

40. BARAUT, 1990-1991, doc. 1770, p. 282-283. És una donació parcial d'un hort «in villa Sedis» a la mateixa catedral (i a un altre personatge, Pere Carui).

41. BARAUT, 1990-1991, doc. 1812, p. 317.

42. BARAUT, 1992-1993, doc. 1880, p. 47-48.

43. BARAUT, 1990-1991, doc. 1769, p. 281-282.

44. BARAUT, 1990-1991, doc. 1798, p. 304-305.

45. És el típic nucli financer que vincula els canonges provinents de la noblesa modesta i els seus familiars, com és lògic gairebé sempre ben relacionats entre ells i defensants uns interessos conjunts. El mateix succeeix en d'altres capítols catedralicis, com ara el de Vic: Paul H. FREEDMAN, *Tradicció i regeneració a la Catalunya medieval*, Barcelona, 1985, en esp. p. 83 i s.

46. BARAUT, 1990-1991, docs. 1671, 1728, 1757, 1769, 1770, 1776, 1780, 1789, 1796, 1798, 1814, 1822, 1836, 1839, 1847 i 1848, i BARAUT, 1992-1993, docs. 1852, 1854, 1857, 1859, 1861, 1869 i 1876.

sabem amb seguretat de l'activitat a la catedral urgellenca de Raimon de Nargó, obrer de la seu i lambard, gràcies a les quatre notícies que s'hi refereixen o l'esmenten, entre els anys 1174 i 1187, més una darrera al·lusió indirecta que fa creure que podria haver mort abans de 1195. Una nova mirada als documents de l'Arxiu Capitular podrà aportar noves dades sobre el seu lloc d'origen i, com apuntàvem suara, sobre alguns dels seus possibles familiars.

Pel que fa a la localitat de Nargó, cal dir que les referències documentals hi són notablement abundants, i no gens menys, que hi és ben constatable una certa relació amb el capítol de la Seu³². Deixant de banda alguns esments anteriors i centrant-nos únicament en el segle XII, veiem, per exemple, com, ja l'any 1110, els canonges urgellencs rebien un alou situat «in villa qui dicitur Nargo» que havia tingut Miró, espòs de Guilla, la dona que efectua aquesta donació i la signa³³.

Més importants, no cal dir-ho, haurien estat les possessions comtals a Nargó, de les quals parlen també diversos documents d'aquesta centúria. En primer lloc, aquelles que el comte Ermengol VI d'Urgell deixava a la catedral i als seus canonges en el testament signat el mes de febrer de 1133³⁴. Una generació més tard, el seu fill i successor, Ermengol VII, reiterava l'any 1167 el donatiu testamentari a la Seu d'una nova sèrie de dominis i rendes a Nargó (i a Oliana) que fins aleshores, pel que sembla, havia cobrat ell mateix «in magna necessitate mea», i que llegava (o retornava) al tresor catedralicis³⁵. Poc després, Ermengol VIII donava un mas tingut al terme d'aquesta localitat expressament per a l'obra de la Seu³⁶, circumstància en certa manera curiosa, perquè aleshores, el 1176, qui devia rebre aquest mas com a responsable de les obres fóra precisament Raimon Lambard... de Nargó. Finalment, tenim encara notícia d'una darrera donació comtal, feta l'any 1196 per la comtessa Elvira, la qual cedia a la Seu totes les collites d'aquell any (així com les dels deu anys següents, si el comte Ermengol VIII hi convenia) que li pertanyien de Nargó i de Castellciutat, per tal de restablir a l'altar major de la catedral unes peces de plata robades³⁷.

A banda de totes aquestes donacions relacionades amb la vila, l'arxiu ens proporciona també un abundant, abundantíssim, nombre de notícies referents a tres personatges que, com Raimon, duen el cognom «de Nargó»: Guillem, Berenguer i, el més rellevant, Pere, a qui hem esmentat més amunt. És clar que no hi ha manera de conèixer la relació exacta entre tots ells, ni, en realitat, de confirmar amb absoluta certesa que efectivament pertanguessin a una mateixa família. La possibilitat que fos així, tanmateix, no és únicament llaminera, sinó que queda, penso, pràcticament confirmada pel fet que: 1) tots es mouen per les

mateixes dates i en un mateix entorn humà, i 2) apareixen sovint en els mateixos documents signant com a testimonis de compravendes, donacions o activitats financeres en general. Certament, hi ha la possibilitat que es tracti d'individus sense vincles de parentiu originaris del mateix lloc, però cal, si més no, assenyalar que la utilització d'un cognom d'origen geogràfic o toponímic com a marcadors familiar està ja perfectament documentat a Catalunya a finals de la dotzena centúria³⁸.

A favor de la nostra hipòtesi, cal comptar, a més, amb el fet indiscutible que tots tres personatges (tots quatre si hi comptem Raimon) es relacionen molt habitualment entre si, i que tots formen part d'una mateixa esfera socioeconòmica que gravita a l'entorn del poder episcopal. De fet, sembla fins i tot molt factible que sigui gràcies particularment a Pere de Nargó, com veurem molt ben col·locat dins el capítol catedralicis, que Raimon obtingui el càrrec d'obrer i les especials retribucions esmentades en el contracte de 1175.

Guillem i Berenguer de Nargó són, certament, menys presents que Pere en la documentació capitular, i al contrari d'aquest, no devien formar part del capítol de la catedral. Apareixen entre 1178 i 1196, només dues vegades el primer, i fins a quatre cops el segon.

Guillem sembla que pertany a la petita noblesa de l'Urgell, molt lluny de la gran aristocràcia comtal o vescomtal però amb una posició social més o menys còmoda. El trobem l'any 1178 signant com a testimoni en una carta d'infeudació concedida pel bisbe i els canonges de la seu en favor de Ramon de Tarroja; singularment, la seva signatura clou la llista de laics i precedeix la del bisbe Arnau de Preixens, que inicia els testimoniatges eclesiàstics³⁹. Quatre anys més tard, novament és testimoni signant d'una donació protagonitzada pel mateix Ramon de Tarroja⁴⁰; cal assenyalar que un altre dels testimonis és, aquí, Pere de Nargó.

Pel que fa a Berenguer, tampoc no sembla probable que formés part del capítol catedralicis, per tal com no hi apareix mai explícitament vinculat. Com Guillem, devia ésser laic, tot i que sí que apareix en documents molt íntimament relacionats amb l'actuació financera de la Seu, com en la compra d'uns delmes l'any 1187⁴¹, o en la concessió d'uns molins el 1196 a un tal Bernat d'Ansamora⁴². També actua en dues ocasions com a marmessor testamentari, primer de Bernat de Naüja⁴³ i després de Joan Radolf⁴⁴. En aquests dos casos es reconeixen entre els testimonis pràcticament les mateixes persones (que, doncs, formaven part d'un cercle social molt pròxim als afers catedralicis, format tant per laics com per eclesiàstics⁴⁵), entre els quals, ha de notar-se novament la presència de Pere de Nargó.

Aquest Pere de Nargó havia de ser una personalitat molt notable i influent dins el nucli

canonical de la Seu, i en certa manera l'articulador de les activitats socioeconòmiques dels altres membres de la família. En l'últim quart de segle XII, apareix més de vint vegades en la documentació analitzada, on es manifesta que s'ocupa dels afers financers del capítol o dels seus propis⁴⁶. Molt sovint té un paper ben concret com a ordenant directe de la realització d'una escriptura, fet que es reflecteix en la utilització, per part dels escrivans, de les habituals fórmules tipificades: «iussu Petri de Nargo» o «per mandamentum Petri capellani».

Ja en la notícia més antiga conservada (1172), Pere és esmentat, en efecte, com a capellà o com a capellà de la Seu⁴⁷, un benefici que ostenta almenys fins a 1195. Es tracta, és clar, d'una dignitat important, no només pel prestigi, sinó també per les rendes que implica, i que situa el personatge entre els eclesiàstics més destacats en el marc de la comunitat catedralícia⁴⁸, i en certa manera també en l'àmbit econòmic de la ciutat de la Seu i el seu territori⁴⁹. La menció de la capellania sol acompanyar la signatura en la major part de la vintena llarga de documents en què apareix el personatge, tot i que, com és d'altra banda habitual en l'època, aquesta signatura presenta sovint petites variacions: *Petri capellani Sedis, Petri de Nargo capellani, Petri de Nargone capellani Sedis...*; en tot cas, cal advertir-hi la presència molt constant del cognom «de Nargó», que sembla que revela, per tant, una marca de llinatge i no pas únicament una simple precisió sobre la procedència individual.

En la major part d'aquests documents, Pere actua de testimoni i, ben sovint com dèiem, és també qui dóna ordre per a l'escriptura. En un parell de casos, a més de capellà, és intítulat prepòsit. Figura característica de les comunitats canòniques del segle XII, el prepòsit actuava com a administrador de les propietats capitulars; de vegades, com és el cas, el càrrec s'ostentava només durant un cert període de temps, per tal de compartir la responsabilitat amb d'altres canonges⁵⁰. En realitat, els prepòsits catedralicis es convertiren, justament a finals del segle XII, en un estament específic, i especialment poderós, dins els conjunts capitulars⁵¹.

El relleu de la personalitat de Pere ha de ser constatat, doncs, especialment en aquestes dues ocasions. Així, quan el 1180 Sança de Castellvell cedeix unes possessions a la catedral, ho fa específicament «in manu domni A. urgellensis et Pere de Nargo canonici et mensis ianuarii prepositi»⁵². Encara, el 1189 és el mateix Pere qui, com a prepòsit ara del mes de juliol, i sota consentiment exprés del capítol, fa donació d'unes terres i d'uns molins —que cal reconstruir— als germans Arnau i Pere de Castellciutat i als esposos Domènec i Catalana, a condició que els tinguin per al servei de la pròpia seu episcopal⁵³.

La notícia documental més tardana que, amb absoluta certesa, pot atribuir-se a Pere de Nargó es troba en el document de 1195 on rastrejàvem abans aquell hort que havia estat de Raimon Lambard; és clar que aleshores encara era viu. Planteja considerables dubtes, en canvi, que sigui ell mateix el «Petri de Nargo» que apareix cinc anys més tard entre els testimonis de la donació del puig d'Asfa feta pel comte Ermengol VIII al bisbe Bernat de Vilamur; la signatura, que no s'acompanya de cap intitolació, se situa en una llista de testimonis que clarament pertanyen a la noblesa laica⁵⁴. Finalment, ja no pot dubtar-se que ens trobem davant d'una altra persona quan veiem, en un document de 1198, com un Pere de Nargó i la seva muller Estefania reben en donació 40 morabatins dels esposos Bernat de Camporells i Ermessenda⁵⁵. En qualsevol cas, i si aquest altre Pere és efectivament un altre individu, res no impedeix de pensar que pugui pertànyer, també, a la família dels Nargó⁵⁶.

Sigui com sigui, i deixant de banda aquestes darreres mencions, el notable paper del Pere de Nargó capellà dins el context capitular resta ben palès en la documentació analitzada. Hem vist com la seva presència a la Seu es remunta almenys fins al 1172, i en qualsevol cas és prou clar que precedeix l'actuació de Raimon Lambard. És lògic que es tracti, doncs, de membres de la mateixa família, i és francament temptador de suposar, com apuntàvem més amunt, que l'accés al càrrec d'obrer i mestre d'obres per part de Raimon es degué a la influència de Pere.

Naturalment, contra aquesta hipòtesi, pot apuntar-se el fet que la professió d'arquitecte o de mestre d'obres podria ser que no s'adigués amb el context certament benestant (però només relativament benestant) de què fan gala tant Pere com Guillem i Berenguer de Nargó. Si bé cal reconèixer que el prestigi social dels arquitectes en aquest període ha evolucionat ja força notablement⁵⁷, en realitat, aquí cal enfocar la qüestió, novament, a partir del fet que Raimon actua no només com a mestre d'obres, sinó també, i potser caldria remar-

«Los complejos catedralicis de época románica», *Significado y función del edificio románico*, Aguilar de Campoo, 2005, p. 105-139.

49. Carme BATLLE ha dedicat diversos estudis a la ciutat de la Seu, per bé que se sol centrar en una cronologia més tardana, ja al segle XIII. Vegeu, tanmateix: *Els orígens medievals de la Seu d'Urgell*, Barcelona, 1979, i *La Seu d'Urgell medieval: la ciutat i els seus habitants*, Barcelona, 1985.

50. L'interès per un càrrec tan econòmicament temptador motivà que, avançant el segle XII, en diverses seues catalanes es limités a dotze el nombre de prepòsits, que exercien aleshores la funció durant un mes determinat de cada any. A la Seu d'Urgell aquesta reforma tingué lloc l'any 1161 (RIU, 1992, p. 325). Vegeu la veu «prepòsit», signada per Antoni BACH i RIU, del *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* (vol. III), Barcelona, 2001, p. 147.

51. Eren «la veritable elit del capítol» en paraules de Paul Freedman, malgrat que «llur funció no tenia tradició litúrgica, ni de responsabilitat per la propietat de l'Església mateixa»: FREEDMAN, 1985, p. 84.

52. BARAUT, 1990-1991, doc. 1757, p. 271. L'altre personatge de la citació és, evidentment, el bisbe Arnau de Preixens.

53. BARAUT, 1990-1991, doc. 1839, p. 341-342.

54. BARAUT, 1992-1992, doc. 1906, p. 70-71.

55. BARAUT, 1992-1992, doc. 1892, p. 57-58. Els diners pertanyen a un delme que havia empenyorat el canonge Arnau de Sanauja i que ara pertanyia a la Seu.

56. Tot i que l'antroponímia de l'època és encara pobra, i per tant són habituals els noms compartits, tot conduïx a pensar que aquest nou Pere, evidentment un laic, ha d'estar igualment emparentat amb el canonge (i amb Raimon Lambard). No fóra estrany que fos un fill de Guillem o de Berenguer de Nargó, per exemple.

57. Les fonts documentals i les epigràfiques ofereixen, en efecte, proves del reconeixement del mestratge arquitectònic, característic de l'època de l'anomenat «segon romànic» o «romànic ple». Una reflexió general sobre la creació artística i arquitectònica a: Alain ERLANDE-BRANDENBURG, *De pierre, d'or et de feu, La création artistique au Moyen Age, IVe-XIIIe siècle*, Paris, 1999, en esp. p. 164 i s. Marcel Durliat també insisteix en l'evolució del reconeixement social dels arquitectes com a tendència que culmina definitivament al segle XIII: DURLIAT, 1995, p. 16.

47. La capellania de la Seu ha de considerar-se una dignitat d'alt rang, tot i que no s'explicita en la documentació consultada de quina capella o altar de la catedral manté Pere el benefici. En aquestes dates, només hi ha un altre personatge, «Arnallus de Iel» (Iel és un lloc de Castellciutat), que utilitza la mateixa intitolació. Informació bàsica sobre el benefici de la capellania, i en general, sobre les dignitats capitulars a: Jorge DÍAZ IBÁÑEZ, *La organización institucional de la Iglesia en la Edad Media*, Madrid, 1998, p. 25 i s.

48. Vegeu un excel·lent article sobre la vida comunitària i l'organització dels capítols catedralicis en l'àmbit hispànic, d'Eduardo CARRERO, «*Ecce quam bonum et quam iocundum habitare fratres in unum*. Vida regular y secular en las catedrales hispanas llegado el siglo XII», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 30/2, 2000, p. 758-805. Més recent, tot i que presenta algunes confusions (inclou, per exemple, Santa Maria de Manresa en una llista de catedrals hispàniques), és l'estudi de José Luis GUTIÉRREZ ROBLEDO,

58. ADELL, BESERAN, SIERRA i VILLARÓ, 2000, p. 71.

59. Vegeu la nota 27.

60. Sobre el valor militar dels edificis eclesiàstics, vegeu: Isidro G. BANGO, «El verdadero significado del aspecto de los edificios. De lo simbólico a la realidad funcional. La iglesia encastillada», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte (UAM)*, vols. IX-X, 1997-1998, p. 53-72. Si bé se centra sobretot en l'àmbit castellà, l'autor destaca la utilització habitual de les estructures elevades dels temples, singularment el cimbori, com a elements fonamentals per a la seva defensa (p. 63).

61. En paraules de Carme Batlle, la catedral era «una fortalesa imponent i fou defensa de la població per la banda del riu Segre». El sistema defensiu del nucli urbà disposava d'altres elements (portes, barbacanes, murs, valls), però fins a la construcció de les muralles del segle XIV no formava un conjunt veritablement unitari. Vegeu especialment el capítol II de: BATLLE, 1985, p. 37-64.

62. Novament: BARAUT, 1990-1991, doc. 1690, p. 214-215. La cursiva és meua.

63. No cal insistir en la manera com la mentalitat de l'època considera els promotors, donants o responsables d'una obra com els seus veritables creadors, per damunt dels propis artesans i artistes. Com se sap, això ha ocasionat no poques dubitacions a la crítica, sovint incapaç de confirmar amb certesa que una personalitat reconeguda documentalment sigui veritablement un artista, o només el responsable (financer, ideològic, directiu) d'una creació. Trobarem una reflexió recent sobre aquest aspecte, per a l'àmbit català, dins: Jordi CAMPS i Immaculada LORÉS, «Le patronage dans l'art roman catalan», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, núm. XXXVI, 2005, p. 209-223. Vegeu també la mesurada reflexió, centrada en l'estadi projectual del procés arquitectònic, de Nikolaus PEVSNER, «Terms of Architectural Planning in the Middle Ages», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 5, 1942, p. 232-237.

64. És poc el que coneixem del mètode de treball dels constructors romànics. Se sol dubtar que els processos de treball es basin en aquesta època en una rigorosa planificació prèvia, però l'existència evident de models i de plànols, així com les notícies i les referències gràfiques aportades per alguns documents, abonarien aquesta planificació. Sobre el tema, de nou DURLIAT, 1995, p. 14. Això no impediria, no obstant, els canvis de projecte que tan habitualment revelen les fàbriques romàniques.

car que *molt especialment*, com a obrer o gestor dels treballs constructius. Aleshores, l'ostentació d'un càrrec ben reconegut i que permet a Raimon de gaudir a perpetuïtat de les condicions de vida pròpies dels canonges, l'equipara sense problemes a la categoria social dels altres. D'altra banda, l'anàlisi arquitectònica de la catedral urgellenca revela, en els estadis superiors —és a dir, en l'obra atribuïda a Raimon—, unes tècniques constructives «tremendament expeditives» i una absència total d'escultura que, cert, han estat correctament relacionades amb les presses per la finalització de l'edifici⁵⁸, però que poden ser explicades, alhora (una cosa no exclou l'altra), per la direcció arquitectònica d'un personatge que, si bé deuria tenir els coneixements tècnics o intel·lectuals adequats, potser no treballaria amb la precisió i finesa de veritables especialistes.

De tota manera, penso que aquí l'aspecte fonamental ha d'ésser vinculat a la conflictiva situació política que vivia aleshores el comtat d'Urgell, i a la necessitat de reforçar materialment l'edifici de la seu en previsió de possibles atacs com els que, efectivament, es produïren el 1195-1196 per part dels vescomtes de Castellbò. Curiosament, doncs, el context militar tant justifica la necessitat d'acabar la catedral com, arribat el moment, la impossibilitat pràctica de fer-ho⁵⁹. Aquest argument basat en les necessitats defensives pot semblar que, en efecte, es desprèn del text contractual de 1175, on hem vist que es reclamava a Raimon que, a més de cobrir l'església, aixequés els campanars almenys una filada per damunt de les voltes i elevés el cimbori. Tals demandes poden perfectament relacionar-se amb el reforç de la capacitat defensiva de l'edifici⁶⁰, a la qual tampoc no seria aliè el seu aspecte sòlidament massís, encara avui ben perceptible, així com possiblement les galeries i els passadissos interiors de tot el cos oriental. Cal no oblidar, en aquest sentit, que, per la seva estratègica situació, la seu urgellenca no només formava part de les estructures defensives de la ciutat, sinó que en aquesta època n'era pràcticament el baluard principal, i ho seria almenys fins a la construcció del recinte emmurallat que es dugué a terme a partir de l'any 1370⁶¹.

Restava encara un darrer apunt per resoldre: el mot *lambard* i la seva veritable significació en el document contractual de 1175. Si és evident, com s'ha dit, la seva relació amb l'activitat constructiva, el fet és que, a més d'esdevenir un qualificatiu personal per a Raimon, el mot és utilitzat en el text també com a substantiu per designar quatre personatges més que no semblen pas menystinguts respecte al propi Raimon pel que fa a allò que, en termes moderns, en diríem la «categoria professional». És clar, doncs, que el terme *lambard* ha de considerar-se equivalent o sinònim de *constructor* o *picapedrer* quan es refereix a aquests

quatre personatges. El dubte pot sorgir només en relació amb Raimon; ell mateix no vacil·la pas a considerar-se també un *lambard*, i així s'igualava amb els altres quatre; la fórmula emprada és ben explícita en aquest sentit:

Ita quod singulis annis habeam et tenebam ad servicium beate Marie *me quinto de lambardis, id est, .iiii lambardos et me* et hoc in yeme et in estate indesinenter⁶².

Però també sembla clar que Raimon no és pas *només* un dels constructors, sinó que dirigeix efectivament els treballs i n'és, doncs, el superior jeràrquic. Tal evidència obre la possibilitat a algunes especulacions. En primer lloc, és possible que Raimon dirigeixi les obres com a responsable únicament directiu, és a dir, per tal com efectivament li pertoca en ocupar el càrrec d'obrer catedralici. Segons aquesta hipòtesi, no seria pas un autèntic constructor, encara que s'hauria apropiat del terme i, coneguda la mentalitat medieval pel que fa al cas, no tindria problemes per considerar-se'n⁶³. Només la insistència en l'apel·latiu de *lambard*, i certament el fet que les condicions del contracte evidencien que Raimon no era pas canonge (si n'hagués estat, no tindria sentit que aleshores li fos concedit per a tota la vida el *cibum canonicalem*) poden negar la validesa del raonament.

Una segona possibilitat és que Raimon sigui efectivament un *lambard* en sentit estricte, és a dir, algú relacionat amb el món de la construcció, evidentment laic (com demostren les condicions del contracte), que s'encarrega d'elaborar un determinat projecte i en dirigeix activament la seva realització⁶⁴. En aquest cas, la utilització del mateix terme per qualificar el mestre d'obres (potser més aviat un «empresari» de la construcció) i els constructors especialistes (ells sí, clarament diferenciats dels simples manobres o «cementarios») es podria deure senzillament a la gens inhabitual variabilitat significativa de la terminologia artística (i no artística) de l'època.

En qualsevol cas, de tot l'assumpte se'n poden extreure dues conclusions, només aparentment enfrontades. Per una part, és clarament assumible de pensar que allò que veritablement confereix categoria jeràrquica a Raimon és la tasca gestora com a obrer catedralici, i és per això que, contra l'opinió tradicional que l'ha considerat sempre un constructor amb responsabilitats com a obrer, més aviat caldria veure en ell un obrer amb atribucions de mestre d'obres; la diferència és subtil, però no pas inexistent. I, per altra part, no deixa de posar-se en evidència un inqüestionable reconeixement social de la pròpia tasca arquitectònica, aspecte important i de tota manera ja prou ben documentat en aquesta època del romànic tardà⁶⁵.

Cal fer esment a continuació, de manera inevitable, a la polèmica qüestió dels mestres llombards de què parlàvem a l'inici, i de com un mot inicialment amb valor de procedència geogràfica⁶⁶ esdevé un qualificatiu d'ofici. Malgrat les aparences, en realitat es tracta de dos temes essencialment diferents, dels quals apunto ara únicament les idees principals⁶⁷.

- 1) La transformació d'un gentilici en substantiu professional no és gens infreqüent a l'Europa de la baixa edat mitjana. Així, el mateix terme de *lambard* (o *lombard*) esdevindrà sinònim de *banquer* o *prestamista* als països del nord d'Europa, i són habituals els carrers o les places urbanes que, havent estat el centre de les activitats financeres d'una ciutat, conserven encara avui la dedicació als llombards⁶⁸. Per altra banda, diversos gentilicis italians esdevingueren amb el temps qualificatius relacionats amb el món de la construcció o de l'art escultòric, com és el cas, entre d'altres, dels famosos *antelami* procedents de la vall alto-llombarda d'Intelvi⁶⁹.
- 2) Pel que fa a la suposada migració a Catalunya de mestres llombards, cal dir que no hi ha absolutament cap prova (cap prova indiscutible) que permeti d'assegurar que realment es produís cap arribada massiva (ni no massiva) d'aquestes colles de picapedrers itinerants del segle XI. Cap ni una. De manera que el nostre Raimon Lambard en cap cas no pot relacionar-se amb una suposada tradició precedent. És veritat que la historiografia artística ha considerat habitualment que són aquests llombards els responsables de la introducció a la península Ibèrica de les formes i les tècniques

de l'anomenat «primer romànic»⁷⁰. Tanmateix, els arguments presos en consideració per tal de justificar aquesta hipòtesi no són pas concloents, ni pel que fa a les similituds formals entre l'arquitectura d'una regió i l'altra ni, especialment, respecte a la fiabilitat de les proves documentals aportades.

La vinguda dels mestres llombards, això sí, permetria de situar a Catalunya el procés d'evolució semàntica que converteix el gentilici *lombard/lambard* en un sinònim de *constructor*. Si bé no és descartable que efectivament aquesta transformació es produís en territori català, no sembla tampoc improbable que el nou significat fos importat directament d'Itàlia, on està perfectament documentada la difusió de constructors i artistes oriünds de la Llombardia, fonamentalment a partir del segle XII⁷¹.

A Catalunya, cap document cronològicament anterior al contracte de la Seu d'Urgell de 1175 permet d'assegurar que el mot *lambard* identifiqui a un arquitecte o constructor⁷². Quan apareix com a antropònim (únic o que forma part d'un nom compost), ha de considerar-se un terme d'arrel geogràfica (o potser ètnica, si ens remuntem als segles IX i X⁷³), encara que tampoc no ha d'implicar necessàriament la procedència real d'un individu; de fet, gairebé mai no la implica. Tot plegat, els intents de relacionar algun dels «lombards» documentats amb els oficis arquitectònics no han pas pogut ser justificats, si bé cal reconèixer que certs casos són veritablement temptadors al respecte⁷⁴.

De fet, el més probable és que sigui ara, o no pas gaire abans del darrer quart de segle XII, quan es comença a utilitzar la nova significació profes-

nante entre nos églises et celles de Lombardie; mais leurs structures est complètement dissemblable» (p. 700). Més endavant (*La geografia i els orígens del primer art romànic*, 1930), tot i mantenir el reconeixement a la influència dels llombards, Puig reconeix que «avui la missió dels obrers transhumants ens sembla menys absoluta. L'art es transmet per mitjà d'ells, però adopta també altres vies diverses i altres vehicles. El fenomen artístic és indubtablement més complex» (p. 76).

71. Sobre la difusió italiana dels artistes llombards, vegeu, per exemple, els diversos articles del volum col·lectiu editat sota la direcció de Stefano DELLA TORRE, Tiziano MANNONI i Valeria PRACCHI, *Magistri d'Europa, Eventi, relzioni, strutture della migrazione di artisti e costruttori dai Laghi Lombardi, Atti del Convegno (Como, 23-26 ottobre 1996)*, Como, 1998.

72. El recull fonamental de documents catalans amb presència de llombards (per ser exactes, amb presència d'individus identificats amb el nom de lombard) es deu a Josep GUDIOL I CUNILL, «Quelcom sobre els lambarts», *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, any 14, vol. 6, núm. 62/II, 1906, p. 329-335. L'autor ja hi afirma prudentment que abans del 1175 no sembla que l'ús del nom relacioni el personatge amb l'ofici arquitectònic (p. 334).

73. En la documentació catalana anterior a l'any 1000, hi abunden els individus anomenats Longobardus (o similar). No sembla discutible l'arrel etimològica d'origen ètnic del mot, però una mínima anàlisi del panorama antropònimic del moment fa palès que es tracta simplement d'un nom molt comú a l'època. Vegeu: Jordi BOLÓS i Josep MORAN, *Repertori d'Antropònims Catalans (RAC) I*, Barcelona, 1994, p. 365.

74. Francesc FITÉ considera (però sense cap prova real) que un «Petrus Lombardus» documentat a Àger el 1063 seria el mestre d'obres de la canònica de Sant Pere. Inicialment a: *Reculls d'història de la vall d'Àger I. Període antic i medieval*, Àger, 1995, p. 181. Entre els més acèrrims defensors actuals de la teoria dels mestres llombards cal remarcar Fernando GALTIER, que treballa bàsicament el Pirineu aragonès i que també ha documentat algun «lombard» en pobles on hi ha una església romànica del segle XI. D'entre la copiosa bibliografia d'aquest autor, vegeu, per exemple, el recent article panoràmic: «I maestri lombardi e la nascita dell'arte romanica in Catalogna e Aragona, Problemi del loro apporto alla luce del quadro europeo», *Medioevo: arte lombarda. Atti del Convegno internazionale di studi (Parma 2001)*, Parma, 2003, p. 593-601.

65. El prestigi de l'activitat arquitectònica medieval sembla avui certament indiscutible. El cas italià és el més explícit, però hi ha rastres d'aquest reconeixement social a pràcticament tot Europa, més naturalment en el període gòtic, però també en el romànic, i encara amb anterioritat. Sobre la qüestió en terres italianes vegeu el complet treball de Carlo Tosco, *Architetti e committenti nel romanico lombardo*, Roma, 1997, part II, cap. 1.

66. Cal recordar, en aquest sentit, que en l'època el gentilici *lombard* s'aplica no només als nadius de la Llombardia estricta, sinó als de tota la part centreeuropea d'Itàlia (o encara de vegades als de tot el conjunt de la Península). Sobre la qüestió, vegeu: CASTELLANO, 1983, p. 13 i nota 4.

67. Un desenvolupament més ampli de tot plegat sobrepassaria

les intencions del present article. He desenvolupat totes dues qüestions en el meu treball de recerca de doctorat: Joan DURAN-PORTA, *El mite dels mestres llombards: Revisió crítica dels testimonis de la presència d'artífexs nord-italians en l'arquitectura catalana del segle XI*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2005.

68. El més cèlebre és potser el *Lombard Street* de Londres, situat al cor de la ciutat, al districte de la City, i que, de fet, ha donat nom al mercat financer de la capital britànica (una mica com el Wall Street de Nova York). Un estudi econòmic clàssic sobre aquest sector, tot i que pràcticament sense referències a la història medieval del carrer, és de Walter BAGEHOT, *Lombard Street: A Description of the Money Market*, Londres, 1873. A París, el carrer on residia la colònia mercantil italiana rebé també, cap a 1230, el nom de *Rue des*

Lombards. És sobretot conegut perquè sembla que fou el lloc de naixement de Giovanni Boccaccio, que justament era fill d'un agent comercial florentí: Xenia MURATOVA, «Artisti "lombardi" a Parigi nel XIII secolo?», *Medioevo: arte lombarda, Atti del Convegno internazionale di studi (Parma 2001)*, Parma, 2003, p. 628-633.

69. Els *antelami* ja apareixen citats al segle X, i sembla que originàriament eren fusters, tot i que el terme significa especialment «picapedrer» o «escultor» al segle XII: CASTELLANO, 1983, p. 28-29. Sobre el més cèlebre dels *antelami*, Benedetto, actiu al baptisteri de Parma, vegeu l'obra clàssica de Geza DE FRANCOVICH, *Benedetto Antelami architetto e scultore e l'arte del suo tempo*, Milà-Florència, 1952. També aportacions més recents: Arturo Carlo QUINTAVALLE, *Benedetto Antelami* (catàleg), Milà, 1990,

i Chiara FRUGONI (ed.), *Benedetto Antelami e il Battistero di Parma*, Torí, 1995.

70. Denominació discutible i discutida, que, com se sap, és obra de Puig i Cadafalch. En relació amb la qüestió llombarda, l'actiu de Puig i Cadafalch és més aviat mesurada i mostra certa evolució. Al contrari del que s'ha afirmat de vegades, en obres primerenques («Les influences lombardes en Catalogne», *Congrés Archéologique de France, LXXXIIIe Session tenue à Carcassonne et Perpignan en 1906*, París-Caen, 1907, p. 684-703) no vincula pas totalment l'arquitectura romànica catalana a les aportacions llombardes, sinó que aquestes, que per ell són certament incontestables, es relacionen essencialment amb l'aparell: «Nous croyons qu'en Catalogne venaient principalement des tailleurs de pierre; c'est, en effet, dans la taille de la pierre que l'on trouve une ressemblance surpre-

sional del terme⁷⁵. D'altra banda, si el mot arribà realment a consolidar-se, mai no sembla que fos predominant respecte a d'altres denominacions equivalents (mestre d'obres, picapedrer, piquer) i al cap d'un temps desaparegué amb certa rapidesa, perquè, si més no de moment, no l'hem pas trobat en la documentació posterior al segle xv⁷⁶. Tampoc no sembla que arribés mai a difondre's per la resta de la península Ibèrica⁷⁷.

Pel territori català, potser el document més remarcable on apareix el terme *lambard* com a sinònim de constructor és la concessió fundacional de la confraria barcelonina «de lambarts o mestres de cases», atorgada l'any 1381 pel rei En Pere el Cerimoniós⁷⁸. És interessant de remarcar que la identitat dels dos conceptes (que es repeteix explícitament un parell de vegades) semblaria revelar com, a finals de segle xiv, el terme *lambard* equivalia exclusivament a mestre de cases, és a dir, al rang jeràrquicament superior d'entre les categories laborals del món de la construcció. I, tanmateix, potser la realitat no és tan diàfana, perquè tot just del 1337 sabem d'una colla de picapedrers, actius en la construcció de la nova catedral gòtica de Barcelona, a qui s'anomena explícitament «lombards», qualificació que, en canvi, no mereix el mestre d'obres sota les ordres de qui treballen, Jaume Fabre⁷⁹.

Hem de concloure l'estudi reiterant allò que ha estat dit al principi. Els documents han permès

de ressituar la figura de Raimon Lambard en un context específicament local, probablement vinculat a una família de la petita noblesa urgellenca procedent de la vila de Nargó, que durant la segona meitat del segle xii ha assolit una determinada quota de poder a la regió, vinculada directament amb el capítol catedralici i amb les seves activitats financeres. Raimon, a qui cal considerar en primer lloc un operari o obrer de la catedral, i després també un mestre d'obres, no sembla doncs que tingui cap mena de relació amb el nord d'Itàlia, ni pot considerar-se'l com un exemple tardà de l'arribada, a Catalunya, de constructors procedents de la Llombardia.

Queda plantejat un darrer dubte, emperò, com és la relació estilística entre la catedral d'Urgell i l'arquitectura italiana. No tinc la voluntat d'abordar ara aquesta qüestió, que una vegada desvinculat Raimon del suposat origen a la Llombardia, queda notablement oberta. Quan es tingui la pretensió d'explicar-la amb més deteniment del que s'ha fet fins ara, s'haurà de revisar evidentment quina és la veritable naturalesa de les relacions de l'edifici urgellenc amb el nord d'Itàlia, probablement sobreestimades per causa de la mateixa existència de Raimon⁸⁰. Així mateix, caldrà reconsiderar no només alguns altres possibles models arquitectònics estrangers, sinó també, molt especialment, la tradició autòctona sobre la qual reposa el seu disseny, i encara les relacions de l'edifici del segle xii amb l'antiga catedral de Sant Ermengol, on probablement es plantejaven ja algunes de les solucions cabdals de la fàbrica definitiva⁸¹.

75. Fité, que considera la significació originada al segle xi, s'equivoca doncs a considerar que aquesta «tardà en desaparèixer ja que encara el 1232 es troba documentada» (FITÉ, 1999, p. 226). Ans al contrari, és justament aleshores quan comença a esdevenir *relativament* habitual, com demostren els documents de l'esmentat article de mossèn GUDIOL (1906).

76. Tampoc no ha estat advertida la seva existència, per exemple, en la tesi de Gemma DOMÈNECH I CASADEVALL, *Els oficis de la construcció a Girona, 1419-1833. Ofici i confraria. Mestres de cases, picapedrers, fusters i escultors a Girona*, Girona, 2001. També cal advertir de la possibilitat que el mot no hagués estat mai en ús en determinades àrees catalanes.

77. M. del Carmen MARTÍNEZ MELÉNDEZ, *Estudio de los nombres de los oficios artesanales en castellano medieval*, Granada, 1995.

78. Document reproduït per Manuel de BOFARULL Y DE SARTORIO, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (tom XI: *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*), Barcelona, 1876, p. 235-241. La signatura de l'original és: ACA, reg. 938, foli 207. L'organització corporativa dels oficis de la construcció arrenca tanmateix a Catalunya de força temps enre, essent les primeres notícies conegudes de principis de segle xiii: Carme BATLLE, «Le travail à Barcelone vers 1300: les métiers», *Travail et travailleurs en Europe au Moyen Âge et*

au début des Temps Modernes (Claire Dolan, ed.), Toronto, 1992, p. 79-102 (en esp. p. 85).

79. Joan BASSEGODA, *Els treballs i les hores a la catedral de Barcelona. Un quart de segle d'estudis, projectes i obres (1969-1984)*, Barcelona, 1995, p. 138.

80. Tal com encertadament planteja Francesca ESPAÑOL a: «L'escultura romànica catalana en el marc dels intercanvis hispanollenguadocians», *Gombau de Camporells, bisbe de Lleida. A l'alba del segle XIII*, Lleida, 1996, p. 43-81 (p. 50). De fet, el suposat italianisme de l'edifici es detecta únicament en el model de façana i en la bella galeria absidal; això sí, en aquests dos elements la dependència del món italià (o italogermànic) és inqüestionable.

81. És el cas de les dues torres situades als extrems del transepte, solució que podria repetir l'esquema de l'edifici del segle xi i que no és en absolut estranya en territori català. La hipòtesi ha estat plantejada de vegades, sovint en relació amb la disposició idèntica dels campanars de Cuixà: Thomas LYMAN, «Les tours de Saint-Michel de Cuxa», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, núm. 11, 1980, p. 269-289. Lyman no dubta a cercar les fonts de tal disposició al nord d'Itàlia (catedral d'Aosta), tot i que el model més aviat podria haver-se originat a l'Imperi, com pensa: Charles B. McCLENDON, «Church Building in Northern Italy around the Year 1000: A Reappraisal», *The White Mantle of Churches. Architecture, Liturgy, and Art around the Millennium* (Nigel Hiscock, ed.), Turnhout, 2003, p. 221-232.